

Balkanlar'dan Gelen Müslüman Göçmenlerin Malları Sorununa Genel Bir Bakış (1913-1918)

Firdes TEMİZGÜNEY (*)

Öz: Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren çeşitli tarihlerde göç hareketlerine maruz kalmıştır. Milliyetçilik hareketleriyle devletten kopan topraklardan ve 17. yüzyılın sonları ile özellikle 18. yüzyıldan itibaren girilen savaşlar sonucunda kaybedilen bölgelerden Osmanlı ülkesine yönelik çok sayıda göç olmuştur. Göç hareketliliği 19. yüzyılda artarak devam etmiş, özellikle Balkan Savaşları bu sürecin kırılma noktasını teşkil etmiştir. Eski gücünü kaybeden ve uzun süren savaşların da etkisiyle ekonomisi harap olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir taraftan bu göçmenlerin uygun yerlere iskân ve işleriyle uğraşırken, diğer taraftan bunların göç ettikleri ya da göçe zorlandıkları bölgelerde bıraktıkları malların ortaya çıkardığı sorunlarla da ilgilenmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskâna tabi tuttuğu Ermenilerin mallarının korunması ve idaresi ile ilgili bir dizi hukuki çalışmalar yaptığı bir dönemde, Müslümanların terk ettiği mallarıyla ilgili herhangi bir düzenlemenin yapılmamış olması dikkat çekicidir. Günümüzde dahi Ermenilerin tazminat talepleri artarak devam ederken, Müslümanların geride bıraktıkları malları konusuna gereken önemin verilmediği görülmektedir. Nitekim bu kişilerin kalan mallarının iadesi için yaptıkları müracaatlar ve ilgili devletlerin uygulamaları da bu düşüncüyü doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, göç, göçmenler, mallar.

A General Outlook to the Problems of Balkan Muslim Immigrants' Properties

Abstract: Ottoman Empire had been exposed to movements of migration in various times since its foundation. So many migrations to Ottoman country occurred from areas lost in battles fought since 17th and 18th centuries, and from lands drifted away from the government with Nationalist movements. Migration mobility continued increasing in number, and Balkan Wars, especially, constituted the breaking point of this process. Ottoman Empire, who lost its former power and whose economy was badly affected because of the long lasting wars, had to take care of the proper settlement and feeding affairs on the one hand, and had to handle with the problems about the properties that the immigrants left in the places they were forced to migrate, on the other. It is remarkable that no regulation was made related to the properties left by Muslims, while there were some legal studies for protecting and managing Armenians' properties. Even today, while Armenians' demands are increasing, it is seen that Muslims' properties left behind are not taken into consideration. Thus, these people's appeals for the return of the properties and relevant governments' practices confirm this thought.

Keywords: Ottoman Empire, Balkans, Migration, Immigrants, Properties.

*) Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
(e-posta: firdes.temizguney@atauni.edu.tr)

Giriş

18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya'daki nüfuzunun artması bu bölgelerden çok sayıda kişinin Osmanlı topraklarına göç etmesine sebep oldu. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya'nın Balkanlardaki etkisini artırırken aynı zamanda Bulgaristan'ı da güçlü hale getirdi. Artan baskılar ve zulümler sonucu Kafkasya ve Balkanlar'dan Anadolu'ya devamlı olan kitlesel göç hareketleri meydana geldi¹. 93 Harbi'nden sonra gelen göçmenlerle ilgilenmek üzere 9 Temmuz 1878'de "İdâre-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu" ve bu komisyona bağlı alt şubeler kuruldu. Kurulan bu komisyonların görev ve işleyişini belirleyen bir nizamname de hazırlanmıştı. Bu nizamnamenin onuncu maddesiyle kurulan komisyonun görevleri arasında, Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin geride bıraktıkları emlak, emval ve eşyalarının korunması ve nakli hususunda tedbir almak da bulunuyordu (Demirtaş, 2009: 219).

Böylece 19. yüzyılın sonlarına kadar çeşitli nedenlerle Balkanlar'dan, Kırım'dan, Kafkasya'dan, Türkistan'dan ve diğer Türk ülkelerinden Osmanlı Devleti'ne çok sayıda göç oldu. Bu göçmenlere, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarıyla alınan yenilgiyle birlikte gelenler de eklenince sayı giderek arttı (Halaçoğlu, 1995: 29). Nitekim bu savaşlarda zarar gören ve baskıya maruz kalan unsurların da yine Osmanlı ülkesine göç etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında Balkan devletleriyle yapılan antlaşmalarda yer alan Türkler hakkındaki hükümler gereği gibi uygulanmamış ve Türklerin devamlı olarak ezilmesi ve unsur olarak eritilmesi yoluna gidilmiştir (Armaoğlu, 2003: 694). Doğal olarak Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'la toprak sahibi olma bağlamında artık bir bağının kalmadığının tescili olurken, bölgedeki Türk nüfus açısından baskı, zulüm ve göç olgusu yeniden kendisini göstermiştir (Özlem, 2008: 348).

Genel olarak bakıldığında devletin gelen bu göçmenlerin iskân ve işleriyle yakından ilgilenmiş olduğu ve birtakım düzenlemelerle birlikte imkânları ölçüsünde gerekli yardımlarda bulunmaya çalıştığı görülmektedir². Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri de savaşın ağır koşullarıyla birlikte ülkelerini terk etmek zorunda bırakılmış göçmenlerin yaralarını sarmaya çalışmak olmuştur³.

1) Bu göçün sebepleri ile ilgili bkz. İpek, 1999:130-149.

2) Yapılan yardımlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Saydam, 1997:153-179; Dündar, 2011: 177-201; Gök-bunar, 2004: 239-240; Akyüz, 2008: 37-56; İpek, 1999: 214-226.

3) Gelen göçmen akını karşısında göçmenleri her açıdan uygun yerlere iskân edebilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 1914 yılı başlarında Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti kuruldu. Dâhiliye Nezareti Teşkilatı Nizamnamesi'nde bu kurumun görevlerinin, aşiretlerin umumi ve hususi durumlarının araştırılması, yerleştirilmesinin sağlanması, dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iskân ve işlerinin sağlanması, içeriden dışarıya vuku bulacak göçe karşı önlem

Osmanlı Devleti, bir taraftan bu insanların iskân ve iaşeleriyle meşgul olurken, diğer taraftan terk ettikleri bölgelerdeki mallarıyla ilgili taleplerle de karşı karşıya kaldı. Bu makalede; 1913-1918 yılları arasında Balkanlardan gelen Müslüman göçmenlerin geride bıraktıkları malları konusu, gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse diğer ilgili devletlerin yaptığı uygulamalar çerçevesinde genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Müslüman Göçmenlerin Malları Sorunu

Bilindiği gibi 93 Harbi Rusya'nın Kafkasya ve Balkanlardaki nüfuzunun artmasını sağlarken, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar "Bulgar Emareti" kurulmuş, Karadağ, Romanya ve Sırbistan'a da bağımsızlık kazandırmıştı. Bu süreçte binlerce Müslüman, Rusların ve himayesindeki devletlerin mezalimine uğramış ve yerlerini terk ederek göçmen durumuna düşmüştü. Müslüman göçmenlerin sayısındaki artış, Rusya'nın daha o dönemde bunların terk ettikleri mallarına yönelik birtakım düzenlemeler getirmesini zorunlu kılmıştı⁴. Artan baskı ve zulümlere dayanamayan Müslüman göçmenlere yerlerini terk etmekten başka bir şans bırakılmıyordu. Bu şekilde Kafkasya ve Balkanlardaki yurtlarını terk eden Türklerin evlerinin bir kısmı Rus askerleri tarafından işgal edilirken, bir kısmı da Yahudi ve Ermeniler tarafından sahte tapu ve vekâletlerle satıldı. Geri dönen ve malları üzerinde talepte bulunan göçmenlerin istekleri karşısında Rus idaresi bu satışları geçerli saydı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'dan göç eden Müslümanların sayısındaki artış devam etti. Bu durum savaş dolayısıyla yerlerini terk eden göçmenlerin geride bıraktıkları mallarının tazmini için Osmanlı Devleti nezdinde verdikleri dilekçelerin sayısından da anlaşılmaktadır⁵. Nitekim Müslüman göçmenlerin mallarının tazmini konusunda gelen

alınması olarak belirtilmişti. Bu amaçla 1914 yılında kurulan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti 1916 yılında yeniden teşkilatlandırılarak 13 Mart 1916 yılında Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'ne dönüştürüldü. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Birinci Dünya Savaşı'nda boyunca gelen muhacir ve mültecilerle yakından ilgilenmiş onların sevk, iskân ve iaşe işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesine çalışmış ve müdüriyete hususi bir bütçede tahsis edilmiştir (Efiloğlu, 2011: 112-113).

- 4) Haziran 1877'de Rus orduları başkumandanı Grandük Nikola tarafından Müslümanların mallarına yönelik bazı kararlar alınmıştı. Buna göre, köyünü terk eden kişi mülkiyet hakkını ve hukukunu kaybediyordu (Şimşir, 1989: s. 280). Şüphesiz ki bu karar, Rusların bilinçli politikalarının bir yansımasıydı. Nitekim Rus birliklerinin ilerleyişi beraberinde büyük bir yıkımı da getiriyordu (Çağ, 2013:1147). Osmanlı topraklarına gelen Türklerin çok azı göçten önce Kafkasya'daki gayrimenkullerini satmayı başarabiliyorlardı. Malını satarak gelenler ise Anadolu'daki yoksul akrabalarına yardım ediyorlardı. Mesela Ahıska'daki mallarını sattıktan sonra Anadolu'ya gelen Hacı Yusuf Efendi, yanında getirdiği paralarla satın aldığı araziye kendisi gibi Ahıska'dan göç eden soydaşlarına dağıtarak hem onların bir arada kalmasına hem de göçmenlerin iş imkânına kavuşmasına vesile olmuştu (Günay, 2012:130).
- 5) Bu yönde gelen dilekçelerden biri Kefe'de fırıncılık yaparken 1800 manat değerindeki fırın binasının Rus hükümeti tarafından gasp edildiği şikâyeti ile Ahmed oğlu Yunus'a aitti (BOA. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMs. İŞO.), 212/41. 22 Teşrin- Evvel 1331 / 4 Kasım 1915). Bir başka şikâyet de Trabzon Vilayeti'nden geldi. Rusya'da ticaretle uğraşan ve savaş dolayısıyla

dilekçeler ilgili idari birimlerde toplanıyor, bu istekler daha sonra Dâhiliye Nezaretine iletiliyordu⁶.

Rusya'nın artan gücü Kafkasya'nın yanı sıra Balkanlar'dan gelen Müslüman göçmenlerin sayısındaki artışı da beraberinde getirdi. 93 Harbinden sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı devletine bağlı muhtar Bulgar Emareti kurulurken, Türklerin Bulgaristan'daki arazi ve gayrı menkulleri gerek Rus istilası sırasında ve gerekse Emaret idaresi süresince ayrı bir sorun olmuştu. Zira bu süreçte Türklerin tarlaları, bağları, bahçeleri hatta evleri ve hayvanları Bulgarlar tarafından geniş ölçüde yağma edildi (Şimşir, 2012: 29). Bu durum Bulgaristan topraklarından gelen göçmenlerin mallarıyla ilgili taleplerini de beraberinde getirdi⁷. Ancak Bulgaristan'daki Müslümanların bu konudaki

sıyyla yerlerini terk etmek zorunda kalan Trabzon'un Hosdimasya Köyünden er Seyyid oğlu Osman Reis, Tepe-i Zir Mahallesinden Halil oğlu Mehmed Can ve Hopa'nın Ab-ı Islah Köyünden Küçük Mehmed oğlu Hasan Dâhiliye Nezaretine gönderdikleri dilekçelerinde geride bıraktıkları mallarının tazmini için teşebbüste bulunulmasını istiyorlardı. Durum karşısında Nezaret birtakım önlemler almış, bu kişilerin tabiiyetlerinin araştırılması ve gereğinin yapılması için inceleme başlatmış ve diğer nezaretlerle yazışmalarda bulunmuştur (BOA. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye (DH. İ.U.M.), 84-2/37. 7 Kanun-i Sâni 1331 / 20 Ocak 1916).

- 6) Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca özellikle Trabzon Vilayeti ve bağlı mutasarrıflıkların konuyla ilgili yazışmaları yoğun bir şekilde devam etti. Lazistan Mutasarrıflığı, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde ticaretle uğraşan, ancak göç etmek zorunda kalmış kişilerin yerel hükümetlerce müsadere edilen mal ve eşyalarının tazmini için verilen dilekçeleri Dâhiliye Nezaretine sundu (BOA. DH. İ.U.M. 89-6/1-6. 13 Kanun-i Evvel 1331 / 26 Aralık 1915 ; BOA. DH. İ.U.M. 89-6/1-7. 14 Kanun-i Evvel 1331 / 27 Aralık 1915). Arhavi muhacirlerinden Sağırzade Mikdad'ın 9750 lira değerindeki emval ve eşya talebi bu isteklerden sadece biriydi (BOA. DH. İ.U.M. 84-2/33. 3 Kanun-i Evvel 1331 / 16 Aralık 1915). Yine Canik Mutasarrıflığından gelen on sekiz adet dilekçe Nezaret tarafından incelendi (BOA. DH. İ.U.M. 21-1/13. 10 Kanun-i Evvel 1333 / 10 Aralık 1917). Nezaret, öncelikle bu dilekçelerdeki eksik evrakları tespit edip bunlar eklendikten sonra tekrar gönderilmesini (BOA. DH. İ.U.M. 84-2/33. 30 Kanun-i Evvel 1331 / 12 Ocak 1916) ardından da deftere kaydedilerek muhafazasını istedi (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 212/5. 22 Haziran 1332 / 5 Temmuz 1916). Bu isteklerin artması üzerine Dâhiliye Nezareti, savaş dolayısıyla Rusya'da hükümet tarafından zapt, müsadere veya tahrip ihtimaline karşılık mal, eşya ve emlakla dair zararların karşılanması yönündeki talepler için dilekçelerin verildiğini belirterek, durumun araştırılmasını, söz konusu malların gerçekten müsadere edilmişse hazırlanan cetvel ve defter kayıtlarıyla birlikte miktar ve değerleri belirlenerek yeniden müracaat edilmesi yönünde bir tezkire hazırladı (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 212/18. 13 Kanun-i Evvel 1331 / 26 Aralık 1915). Rusya'dan göç eden Müslüman göçmenlerin mallarının iadesi veya zararlarının karşılanması yönündeki istek ve dilekçeleri savaş boyunca devam etti (BOA. DH. İ.U.M. 89-6/1-7. 14 Kanun-i Evvel 1331 / 27 Aralık 1915; BOA. HR. HMŞ. İŞO. 212/5. 22 Haziran 1332 / 5 Temmuz 1916; BOA. DH. İ.U.M. E-103/55. 2 Ağustos 1332 / 15 Ağustos 1916).
- 7) Örneğin 14 Kasım 1880 tarihinde Başvekkâlele gönderilen bir arzuhale göre; Köstendil Müslümanlarının bir kısmı mal ve mülklerini tasarruf edebilecekleri ümidiyle yerlerini terk etmemişler, daha önce yerlerini terk edenlerin bir kısmı da yine bu ümitte tekrar geri gelmiştir. Mal ve mülklerine sahiplik edebilmek için ilgili mercilere müracaat etmişlerdi. Fakat tüm çabalarına rağmen arazi, mal ve mülklerine ait ellerindeki senetleri Bulgar makamlarına bir türlü tasdik ettirememişlerdir. Bulgarlara kira karşılığı verdikleri arazilerinin ücretlerini dahi alamadıklarını ileri sürmekteydiler. İlgili makamlara şikâyet ettiklerinde ise antlaşma ve kanunlara hilaf cevaplarla karşılaşıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin konuyla ilgili teşebbüsleri de sonuçsuz kaldı (Köse, 2006: 277).

şikâyetlerinin Bulgar makamlarınca dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır (İpek, 1999: 144; Şimşir, 1989, Belge No: 234; Köse, 2006: 276-280). Bulgarlar, Türklerin mallarını herhangi bir ücret ödmeden ele geçirdikleri gibi (Okur, 2005: 354) bu baskılar sonucunda yaklaşık 40.000 kadar Müslüman Türk Bulgaristan'ı terk etmek zorunda kaldı. Yollarda gasp ve yağmacılık hareketlerine maruz kalmaktan korkan göçmenler yanlarına para edebilecek değerli mallarını dahi alamadılar. Nitekim Müslüman Türkleri rahat bırakmayan Bulgar çeteleri, yollarda onlara ait malları yağmalamaktan geri kalmıyordu.

Bulgaristan'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçler Balkan Savaşları sırasında had safhaya ulaştı. Dimetoka-Kulaklı-Kamarlı güzergâhıyla, Kızıldeli Vadisi arasındaki bölgede, Beştepe-Pehlivançayırı-Karabağ istikametinde sınıra yakın yolları keşfe memur edilen Yüzbaşı Cemil Efendi'den alınan 2 Ağustos 1913 tarihli raporda, "*Bulgarların bu civarı istilâsından 15-20 gün kadar sonra Türk köylerinde mezâlimin başladığını ve Bulgar hükümetinin Hrisyanlara, Müslümanları katletmek, kalanlarını hicrete mecbur etmek suretiyle, arazi ve mallarının kendilerine kalacağını bildirmesi pek çok masum insanın öldürülmesine sebep olmuştur*" denilmekteydi. Bundan başka, göçmenlerden alınan bilgilere göre, Bulgar ordusunun Türk topraklarının işgali sırasında Keşan, İpsala, Babaeski, Selanik, Malkara ve Sofulu'da Müslümanlara ait gasp ettikleri mal ve gayrimenkullerden sadece 13 kişininkinin değeri 395.060 kuruştı (Arslan, 2008: 72-73; Halaçoğlu, 2002a: 312). Bunun yanı sıra Bulgar askerleri silah arama bahanesi ile girdikleri İskeçe'ye bağlı Kızılca, Köprücüler, Şahin, Şapçı ve Şeyhuma köyleriyle Gümülcine'nin Koşukavak kazasında Müslümanların evlerine girip para ve ziynet eşyalarını çalıyorlardı (Ağanoğlu, 2012: 83). Bulgar komitacı çeteler de yağma hareketlerine katılıyorlar, bazı köylerin hububat, tohum ve hayvanlarıyla birlikte başka neleri varsa ellerinden alıyorlardı. Bu bağlamda Serez Müslümanlarının malları da çetelerin yağmasından kurtulamamıştı (McCarthy, 2012: 159, 165).

Bulgaristan'ın bu tutumu Balkan Savaşları sonrasında da devam etti. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonucunda Balkan Devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamıştı. Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da bir antlaşma yapılmış, bu antlaşmada sınır tespitinden başka, Bulgaristan'da kalan Türkler ve onların malları hakkında maddeler de yer almıştı⁸. Bu maddelere göre; Bulgaristan'a terk edilecek arazide yaşayan Türkler dört yıl içinde Osmanlı sınırlarına göç edip etmeme hakkına sahip olacaklardı. Eğer göçmeye karar verirlerse mallarını satabilecekler, kalanlar ise Hristiyan komşuları gibi, sivil ve siyasî haklara sahip olacaklardı. Bundan başka Bulgarlar, Bulgaristan'daki Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterecek, zorunlu olmadıkça kamulaştırmayacak, kamulaştırma halinde ise değerini peşin olarak ödeyecekti (Halaçoğlu, 2002b: 302; İnan, 1988-1989: 69; Armaoğlu, 2003: 689-690; Arslan, 2008: 40; Özlem, 2008: 348-349). Ancak bu antlaşmaya rağmen can ve mal güvenliği tehlikeye giren, ya-

8) Antlaşma metniyle ilgili bkz. Erim, 1953:456-476.

şam şartları zorlaştırılan Türkler için göç etmekten başka bir çare bırakılmamıştı. Nitekim göçe zorlanan bu kişilerin mallarına antlaşmada belirlenen hükümlerin aksine hemen Bulgar hükümeti tarafından el konuldu.

Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan bir diğer durum da Bulgaristan ile yapılacak nüfus mübadelesi hususudur (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004: 89). Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'na, gönüllü mübadeleyi öngören bir protokol eklenmiş ve karma bir komisyonun oluşturulması kararlaştırılmıştı. Kurulan bu komisyon, göçmenlerin geride bıraktıkları malların değerlendirilmesi ve tasfiye edilmesinden de sorumlu olacaktı. Konuyla ilgili daha sonra Türk ve Bulgar hükümet temsilcilerinin arasında yapılan görüşmelerin neticesinde, 2-15 Kasım 1913 tarihinde Edirne'de bir antlaşma imzalandı. Antlaşmanın birinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri mübadeleye tabi yerleşim yerleri ve Osmanlı uyruğunda kalacak olan Bulgar asıllı Osmanlı vatandaşlarının durumlarına açıklık getirirken, yerleşim yerlerindeki nüfusun yanı sıra civardaki malların mübadelesi de gündeme gelmişti. Söz konusu mübadele iki hükümetin gözetimi altında ve mübadele olacak köylerin ihtiyar heyetlerinin katılımıyla gerçekleştirilecekti. İki hükümet tarafından karma komisyonların oluşturulması da benimsenmiş ve tayin olunacak bu komisyonların yerleşim yerlerinin ahali ile onlara ait malların mübadelesi ve gerekirse mübadeleden kaynaklanabilecek farkların paylaşılması konusunda görevli oldukları ve hızlı bir şekilde hareket etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Mübadele sonrası köylülerin yerleştirilmelerinin ardından köylerin kıymetlerinin tespit edilmesi ve aralarında fark ve uyuşmazlık çıkığı takdirde gereken tazminatın hızlı bir şekilde ödenmesi için gerekenlerin yapılması karara bağlanmıştır. Böylece mübadelede yapılacak bütün işlemler, iki hükümetin gözetimi altında ve mübadele edilecek köylerin ihtiyar heyetlerinin katılımıyla gerçekleştirilecektir⁹.

Türk-Bulgar Mübadelesi ile yaklaşık 48.750 Müslüman (Türk), 46.764 Bulgar karşılıklı olarak değiştirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, mübadillerin mal varlıklarının tespiti çalışmalarının sona ermesine neden olmuştur (Özgür, 2008: 82-90).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde ve savaş yılları boyunca terk etmek zorunda kaldıkları bu malların kendilerine iadesini isteyen göçmenlerin devlet nezdindeki girişimleri devam etti. Gelen taleplerin içeriği genel olarak aynıydı. Bir zamanlar yaşa-

9) Yapılan araştırmalarda hem Bulgar belgelerinde hem de Osmanlı belgelerinde mübadele çerçevesinde göç ettirilen kişilerin taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının listelerine rastlanmıştır. Özellikle Bulgar Komisyonu tarafından tespit edilen malların listesi daha ayrıntılıdır. Bu listelerde köylerdeki kişilerin tek tek isimleri kaydedildikten sonra yaşları, büyük baş ve küçükbaş hayvanlarının cinsi ve adedi, değirmen, ev, at arabası ya da manda arabası, tarla, bağ, bahçe, orman arazisi ve bunların leva olarak bedelleri tespit edilmiştir. Ayrıca göç ederken tarlaların ürünle birlikte bırakılıp bırakılmadığı ve bunların değerleri konusunda bilgiler vardır. Tarlalardaki ürünler genellikle ekin, fasulye gibi ürünlerdir (Özgür, 2008: 89).

dıkları topraklara geri dönme ümidini kaybeden bu insanlar, geride bıraktıkları mallarının en azından bedellerinin kendilerine ödenmesini istiyorlardı. Aydın Vilayeti dâhilindeki Denizli merkez sancağında oturan Osmanlıye kazası muhacirlerinden Ali Efendi'nin isteği de bu kabildendi. Ali Efendi, otuz lira değerindeki otuz adet arabası ve altı ile sekiz lira değerindeki diğer mallarının Bulgaristan hükümeti tarafından el konulduğunu bildiriyordu. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin malları konusunda da benzer bir uygulama takip etti. Terk edilen bu mallarla ilgili cetveller hazırlatıldı ve mal sahipleri tespit edilmeye çalışıldı (BOA. Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.), 4284/321226. 27 Nisan 1330 /10 Mayıs 1914). Takip edilen uygulamalar sadece kâğıt üzerinde yapılan işlemlerden ibaret kaldı.

Bu süreçte Bulgaristan'ın vakıf mallarıyla ilgili yaptırımları da bulunuyordu. Balkan Savaşları sonucunda imzalanan İstanbul Antlaşmasının 2 numaralı eki olarak aynı tarihte imzalanan Müftüler Mukavelenamesinde Baş müftü, şer'i hükümler çerçevesinde Bulgaristan'daki Müslümanlara ait dini ve hayır kurumları ile bunların görevlileriyle mütevellilerini kontrol ve teftiş etmek hakkına sahipti. Bulgaristan'daki Müslüman vakıfları cemaatlerin seçeceği kişiler tarafından idare edilecekti. Buralarda çalışacak memurlar Bulgar hükümeti tarafından tanınacaktı. Vakıflar İslam hukukuna göre yönetilecekti. Hiçbir vakıf malı bedeli peşin ödenmedikçe istimlâk edilmeyecekti. Bir vakıf malı zaruri olarak istimlâki gerektiğinde ise aynı kıymette ve aynı semtte diğer bir arsa verilmedikçe ve bedeli ödenmedikçe hiçbir müdahalede bulunulmayacaktı. İstimlâkten elde edilen paralar ise tamamen vakıf binalarının tamirine harcanmak üzere Müslüman cemaatine verilecekti (Erim, 1953: 468-472).

Vakıflarla ilgili kabul edilmiş bu hükümlere rağmen Bulgar hükümetinin kanun dışı uygulamaları sıkıntı doğuruyordu. Bulgar hükümetinin güdümünde çalışan komisyonlar vakıflarla ilgili hükümleri keyfi olarak istedikleri şekilde yorumlayarak karar veriyorlardı. Bu yüzden vakıf mütevellilerinin yıllardan beri süren mağduriyetleri bir türlü giderilemiyordu.

1913 tarihli İstanbul Antlaşması ve protokol hükümlerine göre mütevellilerin şikâyet ve dilekleri komisyonlara havale ediliyordu. Komisyonların kararına itiraz edenlere yine tarafsız olmayan mahkemelere başvurmaları öneriliyordu. Bulgaristan'ın bu tutumu yüzünden antlaşma ve protokol hükümlerinin adil ve tarafsız bir şekilde uygulanması mümkün değildi. Nitekim çok geçmeden bu durumu doğrular örnekler görülmeye başladı. Bulgaristan hükümetinin, Bulgar muhacirlerini Gazi Evrenos vakfına ait çiftliğe yerleştirilmesi büyük bir tepkiyle karşılandı. Gerek Gümölcine müftüsünün gerekse kaymakamın Bulgar yetkilileri nezdinde yaptıkları girişimlerden bir sonuç alınamadı. Şikâyetleri dikkate almayan Bulgar hükümeti, bu şekilde davranarak açıkça İstanbul Antlaşması'nı ihlal etmiş oluyordu. Ayrıca adı geçen vakıfa ait koyun, keçi ve diğer taşınır mallar gasp edilerek Bulgar muhacirlere dağıtılmıştı. Bu durum karşısında adı geçen vakıf mütevellileri, Osmanlı Dâhiliye Nezaretinden vakfın hukukunun muhafazası için himaye talep

etmişlerdi. Dâhiliye Nezareti de 2 Mayıs 1914 tarihinde Hariciye Nezaretine yazarak, İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak vakıf mallarına zarar verilmemesi ve korunması konusunda Bulgar hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istemiştir.

Bunun üzerine Bulgar hükümeti vakıflarla ilgili ayrıntılı listeler hazırlanmasını isterken, diğer taraftan, kanunsuz uygulamalarına devam etti. Nitekim Vidin şehrinde bulunan Çar Ferdinand Devlet Hastanesi yöneticisi, 4 Temmuz 1914 tarihinde Vidin vakıf encümeni başkanına bir yazı yazarak, hastane yanında bulunan vakıf binasının hastane tarafından kullanılmak üzere boşaltılmasını istemiştir. Yine İslimiye kazasında bulunan camiye bağlı vakıflardan 12 adet dükkânın belediye tarafından zorla yıkılmasına ve bir kısmının da ele geçirilmesine teşebbüs edilmesi şikâyetlere sebep olmuş, Bulgaristan nezdinde yapılan müracaatlarından bir netice alınmadığını dile getiren İslimiye Müftülüğü, vakıf hukukunun muhafaza ve himayesi talebiyle Hariciye Nezaretine bir yazı göndermişti (Bayraktarova, 2009: 188, 190-192). Görüldüğü gibi Bulgar hükümeti, Müslümanların diğer hak ve hukuku ile birlikte vakıf mallarıyla ilgili yapılmış anlaşma hükümlerini de görmezden gelmiş, bu tür uygulamalar Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca da devam etmiştir. Savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin konuyla ilgili yaklaşımı yazışmalardan ibaret kalmış, bu çekimser tavır, Bulgaristan'ın Müslüman hukukuyla ilgili yaptırımlarının devamını getirmiştir.

Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Karadağ, Romanya ve Sırbistan'dan da çok sayıda Müslümanın göç ettiği bilinmektedir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Karadağ'la geliştirilen iyi ilişkiler doğrultusunda göç eden Müslümanların malları sorununun iki ülke arasında yapılan anlaşmalar ve düzenlemelerle giderilmeye çalışıldığı görülmektedir¹⁰. Sonrasında yaşanan gelişmeler Rusya'nın güdümündeki bu topraklardan Müslümanların uzaklaştırılması için gereken fırsatı verdi. Bağımsızlığını kazanan Karadağ'ın takip ettiği nüfus politikası ve baskılar nedeniyle başta Boşnak ve Arnavutlar olmak üzere çok sayıda Müslüman halk göçmen durumuna düştü.

10) Bilindiği gibi Berlin Antlaşması'nın Karadağ'la ilgili maddeleri arasında Müslümanların mallarıyla ilgili düzenlemelere de yer verilmişti. Buna göre İslam ahaliden Karadağ'a ilhak olunan arazi dâhilinde emlakı bulunup da prenslik haricinde yerleşmek isteyenler mülklerini iltizama vererek veya başkaları vasıtasıyla idare ettirerek muhafaza edebileceklerdi. Kimsenin emlakı kanunen kamu yararı için olmadıkça ve kıymeti önceden ödenmedikçe alınmayacaktı. Osmanlı ve Karadağlı üyelerden oluşan bir komisyon devlete ait emlakın ve vakıfların Bab-ı Ali hesabına olarak devredilmesi ve kullanılmasına dair işleri ve onlarda halkın ilişiği bulunursa bu gibi meseleleri üç sene zarfında halledecektir. Antlaşmada belirlenen düzenlemeleri yapmak üzere komisyonlar kuruldu. Göçmenlerin Karadağ'da bıraktıkları mal varlıkları hak ettiği fiyata satılmayıp çok ucuza gittiği iddia edilmiştir. Karadağlılarda göçmenlerin emlakını alacak kadar para ve sermaye olmadığı için, fiyatlar da düşmüştür. Sonuçta Karadağ yönetimi arazileri genelde kendi istediği fiyattan satmıştır. Temmuz 1886'da da Ülgün muhacirlerinin Karadağ'daki mallarını bir ay içinde satmaları için vekil tayin etmedikleri takdirde, satış işleminin Karadağ hükümeti tarafından gerçekleştirileceği söylenerek bir an evvel satılması istenmiştir (Özcan, 2012: 94, 358). İki devlet arasındaki bu sorun, otlaklar ve ekinlerin hasat sorunu ile birlikte devam etmiş, ülke temsilcilerinin bir araya gelerek arazilerin Karadağ hükümeti tarafından işletilip sahiplerine paylarının ödenmesi şeklinde bir çözüm yolu bulunmuştur.

Göç etmek zorunda kalan Müslümanların Karadağ'da bıraktıkları malları ve arazileri konusu iki devlet arasında sorun oluşturmaya devam etti. Zira bu malların bir kısmı Karadağlılar tarafından tahrip edilmiş veya yağmaya maruz kalmış, bir kısmı da askere ganimet olarak dağıtılmıştı. Yine bazılarının mallarına borçlarına karşılık olmak üzere, bazılarına da kamulaştırma adı altında el konulmuştu. Tekrar yaşadıkları yerlere geri dönmek istemeyen göçmenlerin bir kısmı zaman zaman Karadağ'da kalan arazilerine karşılık Osmanlı Devleti'nden arazi talep etmişlerdir.

Karadağ'ın Balkan Savaşları sırasında işgal ettiği topraklardaki Müslümanların göçüne ve mallarına el konulmasına yönelik takındığı tavır bu sorunun Birinci Dünya Savaşı yıllarında da devam etmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti nezdinde yapılan müracaatlar doğrultusunda Karadağ'dan gelen göçmenlerin malları hususu da yazışmalara konu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Müslüman mültecilerin mallarıyla ilgili sorun yaşadığı bir diğer devlet de Sırbistan'dı. Sırbistan'dan Balkan Savaşları öncesinde başlayan göç hareketliliği Balkan Savaşları sırasında da devam etmişti. Bu süreçte Sırbistan'ın Müslümanların malları ile ilgili yaptırımları da olmuş¹¹, Sırp ordusu bu yaptırımları savaşın bir parçası olarak görmüştür. Sırp ordusunun Priştine Sancağı'nda toplam dört kişinin 16 000 kuruşluk mal ve hayvanını gasp etmesi göçmenlerin şikâyetlerine sebep olmuştu (Halaçoğlu, 1995: 43). Müslümanlara karşı beslenen nefret ve mal mülk edinme hırsıyla hareket eden Sırp ordusu ve komitacılar Makedonya'nın kuzeyindeki ve Arnavutluk'taki Müslüman köyleriyle küçük kasabaları yağmalayıp harabeye çevirdiler. Selanik'teki İngiliz Konsolosunun raporuna göre, Arnavutluk'taki Müslümanlara ait 700.000 koyun Sırplarca gasp edilmişti (McCarthy, 2012:162, 164). Yine Manastır bölgesindeki Sırp memurlar, ürünlerini bile hasat edemeden göç etmek zorunda bırakılan Müslümanların çiftlikleri için yüksek vergiler talep ediyorlardı. Bu uygulamalara Sırp idareciler de katılıyordu.

11) Sırbistan'ın Müslüman mallarıyla ilgili yaptırımları çok daha öncesinde de görülmüş, Berlin Antlaşmasıyla kendisine verilen topraklarda emlak meselesi ortaya çıkmıştı. Antlaşmayla Sırbistan topraklarındaki Müslümanların hakları güvence altına alınsa da, Sırbistan bu durumu umursamamış ve kendisi keyfi uygulamalara başlamıştır. Bu uygulamalar Müslümanların şikâyetlerine neden olmuş, 1880 yılında kabul edilen Toprak Kanunu ise bu şikâyetlerin temelini teşkil etmiştir. Müslüman topraklarının belli taksitlerle köylülere terk edilmesini öngören bu kanun, Osmanlı Devleti'nin protestosuna neden olsa da Sırplar bildiklerini okumuş ve kanunu uygulamaya başlamışlardır. Bu kanunla Müslümanların topraklarını son derece düşük fiyattan satmaya zorlanmışlar, onlara yetersiz tazminatlar verilip, kabul etmeleri istenmiştir. Yapılan düzenlemeler doğrultusunda kurulan Toprak Komisyonları da tek taraflı çalışmış ve yüksek değerli yerlere düşük fiyatlar biçmiştir. Ayrıca Sırp hükümeti, Sırbistan'dan göç eden Müslümanların emlaklarının tapusu bulunmasına rağmen tasarruf etmelerine engel olmuş, gasp ettiği mallar için açılan davaları yerel mahkemelere havale ederek, sürüncemede kalmasını sağlamıştır (Hayta-Özkan, 2013: 833). Bunun yanı sıra Sırp idaresi, Türklerden kalan gayrimenkullerin bir kısmını açık arttırmayla satmış, bir kısmını da kiraya verdi. Sırp göçmenler Türklerden kalan evlere yerleştirildi. Mallarla ilgili yapılan hukuki düzenlemeler ise sadece Sırpların ele geçirdikleri mallar üzerindeki sahiplik iddialarını güçlendirmek içindi (Hamzaoglu, 2010: 460).

Makedonya'nın Usturumca şehrindeki Sırp kaymakam kişisel olarak talan ettiği Müslümanlara ait 80 araba dolusu malı Belgrad'a göndermişti (Ağanoğlu, 2012: 93, 101-102).

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki 13 Mart 1914'de İstanbul'da yapılan antlaşmada, iki devletin ortak sınırı bulunmadığı için, bir sınır tespiti söz konusu olmamış, Sırp topraklarında kalan Türklerin statüsüne ve mallarına ait hükümler yer almıştı. Bu hükümler Türk-Bulgar ve Türk-Yunan antlaşmalarındakinin hemen hemen aynıdır¹². İstanbul Antlaşması'nın beşinci maddesine göre, terk edilen arazide Sırbistan'ın işgalinden önce ahalinin Osmanlı kanununa uygun şekilde edindikleri emlak tasarrufu hukukuna riayet edilecek ve hiç kimse bundan mahrum bırakılmayacaktı. Bir de işgale değin Osmanlı memurları tarafından verilmiş bütün resmi evrak ve kararlar, bunların aksi ispatlanıncaya kadar geçerli olacaktı. Bu hükümler dışında vakıflarla ilgili düzenlemeler de getirilmiş, Sırp hükümeti tarafından vakıflara dokunulmayacağı ve Osmanlı Devleti'nin vakıflar üzerindeki haklarının saklı tutulacağı kabul edilmiştir (Erim, 1953: 491-496; Hamzaoğlu, 2010: 448)

Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bu antlaşmayla Sırbistan'da yaşayan Müslümanların hakları güvence altına alınsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve her iki devletin ayrı kamplarda savaşta yer alması Sırp topraklarındaki Müslüman halkı tekrar savunmasız bırakmıştır. Sırbistan, Müslümanlara karşı angarya yükleme, askere alma gibi yaptırımların yanı sıra emlak el koyma şeklinde uygulamalara da başlamış ve bu konular Müslümanların şikâyetlerine ve başkaldırmalarına neden olmuştur.

Sırbistan'ın Balkan Savaşları sonrasında İstanbul Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olarak takip ettiği siyaset ve bölgedeki Müslümanların mallarıyla ilgili yaptığı düzenlemeler¹³, Müslümanların tepkisine, dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin konuyla ilgili birtakım girişimlerde bulunmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin söz konusu kişilerin mağduriyetini gidermek için yaptığı teşebbüsleri sonuç vermiş ve 26 Mayıs 1914 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan 20 Şubat 1914 tarihli kanunun çok tartışılan ikinci maddesi 9 Mayıs 1914'te değiştirilmiştir¹⁴.

12) Sırbistan'la yapılan antlaşmaya önemli bir istisna koyulmuş; Sultan I. Murad'ın Kosova'da bulunan türbesine ait bina ve arsaların hiç bir şekilde kamulaştırılmayacağı kabul edilmiştir (Okur, 2006: s. 622; Arslan, 2008: 41-42).

13) Sırbistan hükümetinin işgal edilen topraklar için 20 Şubat 1914'te çıkardığı "Ağrar Reformunun Düzenlenmesi ve Kolonileşme" veya bir diğer deyişle "İlhak Edilen Bölgelerdeki İskân Hakkında Düzenleme" adlı kanunla birtakım düzenlemeler getirmiştir. Buna göre yerleşime müsait ve ihtiyaç fazlası olan bütün devlet, belediye ve köy toprakları ile terk edilmiş topraklara yerleşme kolaylığı getirilmiştir. Kanunun ikinci maddesinde ise "ahali iskânı için hükümete ait sahihsiz ve terk edilmiş arazide bunun için önceden kararlaştırılan plana uygun olarak yapılacağı ve terk edilmiş yerlerden maksadın sahipleri tarafından ekilmeyerek bir sene istifade edilmeksizin bırakılan arazi olduğu" belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Sırbistan, terk edilmiş yerler mahkemeleri ve yargılama usullerine dair bir kanun daha yayınlamış ve kanunda İstanbul Antlaşması'nın beşinci ve sekizinci maddelerine aykırı şekilde bazı kayıtlar bulunduğu görülmüştür (Özkan, 2014:62-63).

14) Yerlerinden göç etmek zorunda kalan Müslümanların mallarıyla ilgili düzenlemelerin yer aldığı kanunun ikinci maddesi "bu kanun gereğince ahali iskânı hükümete ait sahihsiz yerlerde, hayvanların

Bütün bu önlemlere rağmen yaşanan gelişmeler çok sayıda Müslüman nüfusun göç etmesinin önüne geçememiş, çok ucuza ellerinden çıkardıkları topraklarına Sırp hükümeti tarafından Sırp aileler yerleştirilmiştir. Nitekim Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde Sırbistan'dan gelen bir göçmenin verdiği bilgilerden hareketle yayınlanan bir haber, Sırbistan Müslümanların maruz kaldığı zulmü ve mallarıyla ilgili yapılan haksızlıkları gözler önüne seriyordu (Çalış, 2010: 54-55).

“Sırbistan’da mukim İslamlar her gün yeni bir zulmün, yeni ve ihtiyari bir idaresizliğin kurbanıdır. Bugün orada hiç kimse malından emin değildir. Beldeler haricinde yeri yurdu olan hiçbir kişi yoktur ki kendi malını teftişe gittikten sonra sağ ve salim dönebilsin. Bu suretle bütün İslamların emlak ve arazisi kullanılmaz halde. Hatta bazı İslam topraklarını köylü Bulgarlar sürmektedir. Hiçbir Müslüman ferdi Sırlardan birine “malımı zapt ettin iade et” diyebilmesi kabil değildir...” şeklinde ifade ediyor, ardından malları yağma edilen ve sürekli para tahsilatı yapılan Müslümanların baskı, zulüm ve yaptırımlara dayanamamaları, mal ve mülkünü satıp göçe mecbur edildiğini belirtiyordu.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da Sırbistan hükümetinin benzer politikalarının devam ettiği görülmektedir. Müslümanların işgal altındaki arazilerde sahip oldukları emlak ve araziye ait tapu senetlerini 10 Nisan 1915 tarihine kadar göstermeleri, aksi takdirde tasarruf haklarının tanınmayacağı ilan edilmiştir. Sırbistan'ın bu duyurusuyla birlikte bölgeden göç eden çok sayıda Müslümanın mallarıyla ilgili yapmış oldukları müracaatlar Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir. Sırbistan'daki Müslüman ahalinin ve mallarının menfaatini korumak için Niş'teki İtalya Elçiliği'nden arabuluculuk etmesi istenmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte elçinin girişimleri sonucunda, Sırbistan hükümeti, Osmanlı tabiiyetini seçen Müslümanların tasarruf haklarının korunacağını beyan etmiş de Sırp idaresinin uygunsuz tavırları, Osmanlı topraklarına yönelik göçlerin devamlılığına neden olmuştur. Üstelik sonrasında yaşanan gelişmeler ve yapılan toprak reformu uygulamaları¹⁵ da çok sayıda Müslümanın göçmen durumuna gelmesini sağlarken, bu durum Sırbistan'a da toprak kazanımı olarak geri dönecektir (Özkan, 2014: 64-65).

Uluslaşma çabaları sonucu Osmanlı topraklarına yapılan yoğun göç hareketlerinin görüldüğü bir diğer ülkede Romanya'dır. Bilindiği gibi 93 Harbi esnasında ve sonrasında Romanya'dan göç eden Müslüman nüfusun en önemli sorunlarından biri de gayrimenkuller sorunudur. Toprak mülkiyet rejimindeki değişiklikler ve bazı arazilerin tapusunun bulunmaması bu sorunun temelini teşkil ediyordu. Bu nedenle savaştan sonra Dobruca

otlatılmasına gereken miktardan fazla bulunan nahiye ve köy meralarında terk edilmiş arazide olabilir” şeklinde değiştirilmiştir (Özkan, 2014:63).

15) Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında sadece Sırbistan'da değil Arnavutluk dışında diğer Balkan ülkelerinde de toprak reformu kanunları çıkartıldı. Nitekim savaş sırasında ve barışın yapılmasından hemen sonra köylü askerlerin istekleri toprak reformu taleplerini zorunlu kılıyordu. Bu nedenle savaş sonrasında en önemli ekonomik sorunlardan biri de arazi bölüşümünü ilgilendiriyordu (Jelavich, 2009: 146).

ahalisinden olup göç etmek zorunda kalan pek çok Müslüman Osmanlı Hariciye Nezareti yolu ile geride kalan mallarının iadesi için girişimlerde bulundular¹⁶.

Birinci Balkan Savaşı'na dâhil olmayan Romanya, Bulgaristan'ın Yunanistan ve Sırbistan'a saldırması üzerine Bulgaristan'a savaş ilan etmiş ve Güney Dobruca'yı işgale başlamıştı. Savaşı bitiren Bükreş Antlaşması ile Romanya hatırı sayılır bir miktarda toprağı sınırlarına katmıştı (Temizer, 2014: 403). Romanya'nın özellikle Türk nüfusun yoğunlukta bulunduğu Dobruca gibi bölgelerde giriştiği homojen nüfus oluşturma çabaları sonuç vermiş, çok sayıda Müslüman nüfus Romanya topraklarından göç etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle ortak sınırı bulunmayan iki devletin ilişkilerinde Dobruca'daki Türk-Müslüman nüfus ve yaşanan problemler önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlarında tarafsız kalan Romanya 1916 yılında İtilaf Devletleri ile ittifak yaparak savaşa girmişti. Tarafsız kaldığı süre içerisinde Türklere her türlü angarya iş yükleyen Romanya, savaş yılları boyunca da Müslümanları göçe mecbur etmiş, bu göçlerin sonucunda da Romanya topraklarında yaşayan Türklerin sayısı gittikçe azalmıştı. Bu süreçte toprak sahibi olan, ancak ellerinde tapusu bulunmayan Türklerin ellerinden toprakları alınmış, Romen memurlarının haksız muamelelerine maruz kalmışlardır (Önal, 1994: 180). Türklerin elinden alınan yerlere ise Romen ve Makedon göçmenler yerleştirilmiştir. Ayrıca 1913 yılında Güney Dobruca'yı ele geçiren Romanya tapu kontrolü yapmadığı gibi Birinci Dünya Savaşı yıllarında işgale uğrayan Dobruca'da Bulgar idareciler çoğu tapulara el koymuşlar ve çekilirken de beraberinde götürmüşlerdi.

Göçe mecbur kalan kişilerin Osmanlı Devleti nezdinde yaptığı girişimler uzun zaman geçmesine rağmen cevap bulmuyor, yapılan müracaatların tekrarlanmasına neden oluyordu. Böyle bir durum Behçet oğlu Hızır adlı kişinin İstanbul Murahhaslığına yaptığı müracaat sonucu ortaya çıktı. İstanbul'da ikamet eden bu kişi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Romanya'da yağma edilen dükkân, mal ve eşyaları için Harbiye Nezareti nezdinde tazminat talebinde bulunmuş, nezaret bu talebi Romanya Tazminat Komisyonuna havale etmişti. 1918 yılında komisyon tarafından kayıt altına alınmasına ve aradan uzun süre geçmesine rağmen bir cevap verilmemesi, Behçet oğlu Hızır'ın talebini yenilemesine ve hukukunun korunması isteğine neden olmuştu¹⁷.

16) Mallarıyla ilgili girişimde bulunan kişilerden biri de Nusret Paşa'dır. Nusret Paşa Kırım Savaşı sonrasında Dobruca'ya göçmenleri yerleştirmek için kurulan komisyonun başkanıdır ve sarayda önemli görevlerde bulunmuştur. Nusret Paşa, Romanya'nın İstanbul Sefareti aracılığıyla bazı gayrimenkuller üzerinde hak iddiasında bulunmuştu. Fakat yerel Romen makamları aralarında Tulça Valilik binası ve kışlanın da bulunduğu kamu binaları üstünde özel bir kişinin hak talep edemeyeceği fikrinde birleştiler. Konun nasıl çözüme kavuşturulacağı keskin olarak bilinmemekle birlikte Romanya'nın konuyla ilgili yaptırım ve düzenlemelerinin devam ettiği görülmektedir (Abdula, 2005:39-40).

17) Behçetoğlu Hızır'ın sonradan yinedeği talebinin 16 Mayıs 1926 tarihli dikkate alındığında, 1918 yılında yaptığı müracaatının bu tarihlerde hala cevap bulmadığı ve Romanya tarafından herhangi bir tazminat ödenmediği anlaşılmaktadır (BOA. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), 5/36. 16 Mayıs 1926).

Bunun yanı sıra savaş yılları boyunca Romanya Kralı Ferdinand askerlerin moralini yüksek tutmak için toprak reformu yapılacağı ve bu topraklardan kendilerine verileceği yönünde vaatlerde bulunmuştu. Toprak reformunun düzenlenmesi çerçevesinde Romanya ordusunda yer alan Türkler yaklaşık % 95 oranında bu düzenlemeden yararlanamadı ve kendilerine toprak verilmedi. Üstelik yine bu çerçevede askere dağıtılmak üzere üçte bir oranında topraklara el konulması gerekirken Türklerin sahip oldukları topraklardan bazılarının yarısından fazlası alındı. Türkler, konuyu mahkemelere taşımalarına rağmen bir sonuç alamadılar. Bu nedenle Türklerin elinde bulunan araziler giderek küçüldü (Abdula, 2005: 60-61).

Romanya açısından bakıldığında savaş devam ederken Müslümanlara ait mallarla ilgili hususlar İttifak Devletleriyle Romanya arasında 7 Mayıs 1918 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla bir kez daha gündeme geldi. Bu antlaşmaya göre, Romanya hükümeti 93 Harbi esnasında ve bu harpten sonra Osmanlı ülkesine göç etmiş olan Dobruca'daki Müslüman emlak sahiplerinin el konulan mallarına karşılık olarak on iki ay içerisinde Osmanlı hükümetine yedi milyon mark ödeyecekti. Harp dolayısıyla, iki ülke vatandaşlarının diğer ülkede el konulan emlak ve malları da geri verilecekti. Fakat bu antlaşma, imzalanmasından yaklaşık beş ay sonra savaşın İttifak Devletleri aleyhine sonuçlanması üzerine geçerliliğini yitirdi (Özçelik, 2012: 270, 273).

Osmanlı Devleti'nin Müslüman göçmenlerin mallarıyla ilgili sorun yaşadığı bir diğer ülke de Yunanistan'dır. Diğer Balkan devletleri gibi ulus devlet anlayışının hâkim olduğu Yunanistan, Balkan Savaşları sonucunda pek çok Müslümanın yerlerini terk etmesi doğrultusunda bir politika takip etmekteydi.

Balkan Savaşları'ndan sonra, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında, 14 Kasım 1913'de yapılan Atina Antlaşması ile Yunanistan topraklarında kalan Türk azınlığın hakları da güvence altına alınmıştı. Buna göre Yunanistan'a bırakılan topraklarda işgale kadar edinilen hakların ve Osmanlı belgelerinin geçerli olacağı, Osmanlı uyrukluğunu koruyarak Yunanistan'ı terk etmiş olanlar, bu topraklardaki taşınmazlarını korumaya ve onları başkalarına yönettirebilmeye devam edeceklerdi. Ayrıca her türlü vakfın güvence altına alındığı belirtiliyordu (Erim, 1953: 477-488; Okur, 2006: 621-622).

Balkan Savaşlarının ardından Yunanistan, içerisinde birçok Türk'ün yaşadığı geniş topraklar elde etmişti. Yunanistan bölgedeki Müslüman nüfusunu azaltmak ve göç ettirmek için özellikle Makedonya bölgesinde Müslümanlara ağır baskılar yapmaya başladı. Savaşın hemen arifesinde Bulgaristan'la olduğu gibi Yunanistan'la da mübadele yapılması gündeme gelmişti. Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler neticesinde belirlenen esasların kabul edilmesiyle mübadillerin mal varlıklarını tespit etmek amacıyla biri Selanik, diğeri İzmir'de olmak üzere iki karma komisyon kurulmuştu. Ancak komisyonların çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa dâhil olması ile tamamlanamamış, anlaşmanın uygulanması da mümkün olmamıştı (Sarısır, 2005: 73).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde gelen haberler; Rum muhacirlerin Müslümanların mallarına el koyduğu ve Müslüman köylerinde halkın göçe zorlandığı ve boşalan evlere Kafkasya'dan gelen Rum göçmenlerin yerleştirildiği yönündeydi (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995: 251-253, 281-282). Örneğin Langaza ve Avrethisar kazalarında Müslümanlara ait bütün mesken ve araziler Rumlara verilmiştir. Yine Rum göçmenler Karapeyker kariyesindeki Müslümanlara ait tarlaları işgal etmiş, ev eşyalarını ve camilerdeki halı ve kilimleri gasp etmişlerdir. Ayrıca Vodina kasabasına yerleştirilen Rumlar Müslümanların çiftliklerine el koydular. Bu yağma hareketlerine Yunan askerleri de katıldı. Karaferye kasabasında yaşayan Müslümanların evlerinin Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi, şikâyetlerin artmasına ve durumun resmi makamlara aksetmesine neden olmuştu.

Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bu tavırları karşısında birtakım uyarılarda bulunmuş, ancak bir netice alamayınca büyük devletler nezdinde iki muhtıra vermişti. Bu muhtıralarda genel olarak Müslümanlara yapılan zulümlerin son bulması istenirken, yine göçe zorlanan bu kişilerin her türlü malından mahrum bırakıldığına dikkat çekiliyordu (Çalış, 2010: 48-49, 57-58).

Bu uyarılara rağmen Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Yunanistan'ın Müslümanlara yaptığı mezalim ve çeşitli nedenlerle Osmanlı ülkesine yapılan göç süreci artarak devam etti. Özellikle Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumların, Yunanistan'daki Müslümanların mallarına el koyup, evlerine zorla yerleşmeleri ve ulus devlet yaratma çabası içerisinde olan Yunanistan'ın bu durumu destekler nitelikteki politikası, süreci daha da hızlandırdı. Müslümanların çoğu bu durum karşısında mallarını bırakıp Osmanlı Devleti'ne göç etmek için yola çıktı. Göç etmek için yollara düşen bu kişilerin altın, mücevher ve para gibi yanlarında aldıkları taşınabilir malları da Rum muhacirler tarafından gasp edildi (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995: 289-292).

Yunan hükümeti sadece Müslümanların kişisel mallarına değil, daha önce korumakla yükümlendiği ve Müslümanların idaresi altında olması gereken mektep, medrese, vakıf gibi mülkleri de zorla işgal etti ve gelirlerine el koydu (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995: 284-286). Gelen şikâyetler karşısında ise kayıtsız kaldı. Dolayısıyla can ve mal güvenliği kalmayan, evlerinden ve yurtlarından ayrılan çok sayıda Müslümanın geride bıraktığı malları konusu ve Yunanistan'ın konuyla ilgili yaptırımları, savaş yılları boyunca iki ülke arasında ciddi bir sorun oluşturdu. Bu durum göç etmek zorunda kalan bu insanların zaman zaman Osmanlı Devleti nezdinde mallarının tazmin edilmesi yönünde isteklere dönüştü.

Osmanlı Devleti Yunanistan'dan gelen göçmenler için de aynı uyarılarda bulunurken, yine çeşitli tarihlerde gönderilen umumi yazı ve ilanlarla, Yunan işgali altında bulunan yerlerde emlak ve arazisi olanların tasarruf haklarının temini için mahallerinde vekil tayin etmelerini de istedi. Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği

1915 yılında bu mallarla ilgili yapılacak müracaatlar ve tapu kayıtları için verdiği süre ise altı aydır. Sonrasında bu süre altı ay daha uzatılmıştır¹⁸. Ancak hiç şüphesiz ki ağır savaş koşulları, tekrar yurtlarına geri dönme umudunu kaybetmiş bu kişilerin malları üzerinde herhangi bir hak iddiasını imkânsız kıldı.

Sonuç

Balkan Savaşları sonucunda göçmen akınına uğrayan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında artarak gelmeye devam eden bu göçmenlerin imkânları ölçüsünde iskân ve iaşelerini sağlamaya çalıştı. Bu amaçla Muhacirin Komisyonu ve bu komisyona bağlı alt şubeler kuruldu. Devlet gelen göçmenlerin mallarıyla ilgili birtakım tedbirler de alma-ya çalıştı. Zira kurulan bu komisyonlar Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin geride bıraktıkları emlak, emval ve eşyalarının korunması ve nakli hususunda tedbir almakla mükellef tutuldu. Devlet, ayrıca göçmenlerin taşınabilir mallarını yanlarında getirebilme-leri için birtakım kolaylıklar sağlamış, zaman zaman bu mallardan gümrük vergisi alma-mıştı (Ağanoğlu, 2012: 284). Ancak bu kişilerin geride bıraktıkları malları konusundaki yaptırımların kâğıt üzerindeki düzenlemelerden öteye geçemediği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, bu malların iadesine dair verilen dilekçeleri kabul etmekle birlikte, iddiaların doğruluğunun araştırılmasını, mallarla ilgili düzenli kayıt tutulması konusunda dikkatli olunmasını istemiştir. Ayrıca söz konusu devletlerin topraklarında kalan malların kayıt ve tescili için müracaat durumunda ise doğru beyanda bulunulması ve bu malların değerlerini gösterir bir liste talep edilmesini uygun görmüştür (BOA. DH. İ.UM. 21-1/93. 9 Teşrin-i Evvel 1333 / 9 Ekim 1917; BOA. Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 2439/8. 4 Teşrin-i Evvel 1337 / 4 Ekim 1917). Bu işlemler devam ederken, Osmanlı Devleti, söz konusu devletlerden gelen kişileri sürekli bilgilendirmiş, yapılan genel duyurularla ellerindeki senet ve tapuları bir an önce kayıt altına aldıklarını istemiştir. Yapılan müracaatlara rağmen savaş yılları boyunca bu kişilerin mallarının iadesi hususunda ilgili devletler tarafından yapılan iadelere dair kayıtlarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kayıtlardan konu hakkında şikâyetlerin olduğu, kurumlar arası yazışmaların yapıldığı, tutanakların tutulduğu, ancak sonuç alınacak bir işlemin söz konusu olmadığı görülmektedir¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin sevke tabi tuttuğu unsurların geride bıraktıkları mallarla ilgili yasal düzenlemeler yaptığı bir dönemde çok sayıda Müslüman göçmenin terk etmek zorunda bırakıldıkları mallarıyla ilgili benzeri bir kanun çalışmasının yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bu durumun yaşanmasında şüphesiz ki, savaş koşullarının hâkim olduğu yıllarda büyük devletlerle savaşan Osmanlı Devleti'nin ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslüman göçmenlerin gücünün söz konusu malların tazmini için yeterli olmaması etkili olmuştur.

18) Çeşitli tarihlerde yapılmış yazışmalar ve kayıtlar için bkz. BOA. Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ.), 31/6.

19) Bir örnek için bkz. BOA. HR. İM. 5/36. 16 Mayıs 1926.

Kaynakça**Arşivler****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmîye

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

Kitap ve Makaleler

- Abdula, İ. (2005). Türkiye-Romanya Arasında Göç ve Göçmen Meselesi (1878-1940). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağanoğlu, H. Y. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç. İstanbul.
- Akyüz, J. (Yaz 2008). "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri". *Bilgi*, (46), 37-56.
- Armaoğlu, F. (2003). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (1995). Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi, I: Balkanlar'da Yunan Mezâlimi. Ankara.
- Arslan, S. (2008). Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktarova, E. (2009). Bulgaristan'daki Müslüman Azınlıkların Statüsü (1908-1919). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Çağ, G. (2013). "Atayurttan Anayurda Bir Göç Hikâyesi: Balkanlardan Sakarya'ya Göçler". *Türk Tarihinde Balkanlar II, Sakarya*, 1145-1178.
- Çalış, A. K. (2010). Tercüman-ı Hakikat Gazetesine Göre 1914'te Balkanlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, M. (2009). "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 215-238.

- Dündar, F. (2011). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*. İstanbul.
- Efiloğlu, A. (2011). “24 Mayıs 1920 Tarihli Raporu'na Göre Aşair Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (19), 111-182.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*. Ankara.
- Gökbunar, A. R. (2004). “19. ve 20. Yüzyıllarda Yaşanan Göçlerin Türk Maliye Tarihi Açısından Analizi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VI (3), 231-252.
- Günay, N. (Bahar 2012). “Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı”. *BİLİG*, (61), 121-142.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara.
- Halaçoğlu, A. (2002a). “Bulgar Mezalimi”. *Türkler*, XIII, Ankara, 308-315.
- Halaçoğlu, A. (2002b). “Balkan Savaşları (1912-1913)”. *Türkler*, XIII, Ankara, 296-307.
- Hamzaoğlu, Y. (2010). *Balkan Türklüğü (Osmanlı Öncesi, Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Sonrası Sırbistan Türklüğü) III*. Üsküp.
- Hayta, N. ve Özkan, A. (2013). “Berlin Antlaşması Sonrasında Sırbistan'da Türk Emlakı Meselesi”. *Türk Tarihinde Balkanlar II, Sakarya*, 813-836.
- İnan, Y. (1988-1989). “Bulgaristan'daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüleri”. *İnsan Hakları Yıllığı*, No. 10-11, 65-90.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*. İstanbul.
- Köse, O. (Fall 2006). “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878–1908)”. *Turkish Studies*, I(2), 259-302.
- McCarthy, J. (2012). *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara.
- Okur, M. (2005). “Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili Olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bir Talebi”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı)*, (28), 351-361.
- Okur, M. (2006). “Balkan Savaşları”. *Balkanlar El Kitabı, I: Tarih (Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ)*, Çorum/Ankara, 612-624.
- Önal, M. N. (Aralık 1994). “Romanya Türklerine Bakış”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (93), 177-190

- Özcan, U. (2012). II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri. Ankara.
- Özçelik, M. (Kasım 2012). “1918 Bükreş Antlaşması”. *History Studies*, IV(4), 261-275.
- Özgür, G. (2008). Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özkan, A. (Yaz 2014). “I. Dünya Savaşı’nda Sırbistan’ın Müslümanlara Karşı Tutumu”. *Akademik Bakış*, VII (14), 49-70.
- Özlem, K. (Kış 2008). “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I(2), 341-371.
- Saydam, A. (1997). Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876). Ankara.
- Sarısrı, S. (2005). Yunanistan’ın Uyguladığı Türk Sürgünleri (1919-1923). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşir, B. N. (1989). Rumeli’den Türk Göçleri III, Ankara.
- Şimşir, B. N. (2012). Bulgaristan Türkleri (1878-2008). Ankara.
- Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri. (2004). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Temizer, A. (2014). “İkinci Balkan Savaşı’nda Romanya”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII (31), 403-413.